

*К. А. Бабенко,
доктор юридичних наук, професор кафедри університетської та професійної освіти,
Вищий державний навчальний заклад "Університет менеджменту освіти" Національної
академії педагогічних наук України*

*С. Ж. Лазаренко,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри університетської та професійної освіти,
Вищий державний навчальний заклад "Університет менеджменту освіти" Національної
академії педагогічних наук України*

УПОРЯДКУВАННЯ ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ В СУСПІЛЬСТВІ ЯК УМОВА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

*K. Babenko,
Doctor of Laws, Professor of Department of University and Professional Education, "University of Educational
Management" of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
S. Lazarenko,
Doctor of Laws, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of Department of University and Professional
Education, "University of Educational Management" of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

STREAMLINING THE LEGAL AND MORAL NORMS IN SOCIETY AS A CONDITION OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION

У статті висвітлено окремі теоретичні та практичні аспекти розвитку механізмів запобігання та протидії корупції на засадах упорядкування суспільних відносин, формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури та правосвідомості.

This article highlights some of the theoretical and practical aspects of the mechanisms of preventing and combating corruption on the basis of streamlining social relations, the formation of the necessary moral and legal culture and consciousness of citizens.

Ключові слова: механізм, запобігання, протидія, корупція, мораль, право, суспільні відносини, упорядкування.

Key words: mechanism, preventing, combating, corruption, moral, legal, social relations, streamlining.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За умов докорінної перебудови економіки України багато проблем економічного та соціального життя суспільства слід оцінювати й вирішувати по-новому. Мало того, виникають проблеми, розв'язувати які доводиться вперше, що вимагає, передусім, формування нової моделі державного регулювання економікою України. Це одна з найскладніших і найважливіших проблем, що пов'язана, з одного боку, зі специфікою нашої національної економіки, з іншого — з особливостями перехідного періоду.

На цьому шляху одним із пріоритетних напрямів реформування старої системи стає розвиток механізмів запобігання та ефективної протидії корупції, які мають забезпечити інтереси захисту прав і свобод громадян.

У законах України й нормативних актах відсутнє вичерпне визначення поняття корупції. Проте воно досить часто застосовується в офіційних документах як узагальнення для позначення протиправних діянь. Основні напрями організації та діяльності правоохоронних органів, що деталізуються в різноманітних системах правової політики держави (цивільно-правової, кри-

мінально-правової, адміністративно-правової, процесуальної, кримінально-виконавчої та ін.), у перехідний період, на жаль, сприйняті багатьма громадянами як отримання необмеженої свободи дій, включаючи ігнорування законів, які визначають межі законослухняної поведінки.

Тому, на думку автора, на сучасному етапі актуальними питаннями державно-управлінських досліджень у галузі розбудови правової держави є встановлення характеру конфліктів та суперечностей між нормами моралі та права, між моральним та правовим регулюванням в соціальній, економічній та політичній сферах щодо запобігання та протидії корупції.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

За останні роки вагомих наукових внесок у розробку проблем державного управління, адміністративної реформи та розробці механізмів запобігання та протидії корупції зробили відомі вчені: В.І. Антипов, В.О. Бакулін, Б.І. Бараненко, М.О. Беляєв, П.Д. Біленчук, Б.Є. Богданов, С.Е. Віцин, В.З. Веселий, В.Д. Гвоздецький, В.П. Горбулін, О.І. Гурув, Н.О. Гуророва, А.І. Долгова, Д.Г. Заброда, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, В.С. Картавцев, В.В. Клочков, П.Ф. Перевозник, М.І. Мельник, В.П. Петков, В.М. Попович, О.І. Пясецький, В.Л. Регульський, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцова та інші.

Разом з тим, системний аналіз наявних вітчизняних джерел свідчить про те, що роботи мають переважно загальний або вузькопрофесійний характер. Дискусійними залишаються питання створення та функціонування механізму державного регулювання економіки у перехідний період.

Для вирішення проблеми захисту і розвитку інтересів громадянина та держави потрібно встановити співвідношення між правовими та моральними нормами, упорядкування яких здатне було б забезпечити реалізацію реформ в Україні, створити механізми протидії корупційним проявам в суспільстві.

На думку автора, питання розвитку механізмів запобігання та протидії корупції на принципово новій основі, є наразі актуальними.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення теоретичних та практичних аспектів розвитку механізмів запобігання та протидії корупції на засадах упорядкування суспільних відносин, формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури та правосвідомості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Корупція — це явище, яке можна пояснити людськими слабкостями, через які особи, що за посадою наділені повноваженнями виконувати функції держави, свідомо здійснюють неправомірні діяння, в тому числі зловживають своїм службовим становищем з метою одержання особистих переваг. Корупція може мати різні форми: одержання хабарів, подарунків, розкрадання бюджетних коштів, шантаж на сексуальному підґрунті, так звана моральна корупція (зловживання особистим впливом), а також зловживання владою або службовим становищем.

Розглядаючи поняття корупції, слід виходити із такого: корупція — соціальне явище, а не конкретне суспільно небезпечне діяння; це явище характерне для всіх держав світу, невід'ємний атрибут публічної влади. Державний апарат будь-якої країни, на жаль, не може забезпечити свого функціонування без зловживань представників цього апарату. Відмінність різних держав у цьому плані полягає не в наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливу корупції на соціальні, економічні та політичні процеси. У правовому значенні корупція — це збірне поняття, яке охоплює сукупність (систему) взаємопов'язаних правопорушень, за вчинення яких особи притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності. Реально ці правопорушення мають різні форми (види). До них, насамперед, належать хабарництво, зловживання владою або посадовим становищем та інші посадові злочини, які вчиняються для задоволення корисливих та інших особистих інтересів чи інтересів третіх осіб.

Корупція, безумовно, негативне явище для будь-якого суспільства, вона стримує інвестиції та уповільнює економічне зростання. Корупція посилює бідність і значно обмежує можливість боротьби з нею.

Корупція — аморальне явище, причини якої лежать у площині співвідношення моралі та права у суспільстві.

Інтерес до питань моралі надзвичайно давній, майже такий, як історія людської цивілізації. Етичні дилеми в європейській культурі були об'єктом досліджень починаючи з Платона, Аристотеля та Фоми Аквінського, які обґрунтовують міру вищого добра як основу для раціональних і правових дій. Дискусія продовжувалася в межах західної класичної ліберальної думки Б. Манделівем, Б. Франкліном, Д.С. Міллем, А. Смітом та іншими. В релігійному контексті співвідношення моралі та права спиралося на постулат Божественного та світського порядку, а також на дві економічні категорії: ціна та процент. Дискусія тривалий час продовжувалася в США, Західній Європі та Японії.

В Україні наразі зазначена проблема є надзвичайно актуальною тому, що для реалізації реформ, які відбуваються, необхідно ширше впроваджувати в життя професійні моральні статuti й кодекси, на рівні державного управління продовжувати законоустановчу діяльність, що сприятиме загальному покращенню морального клімату та формуванню засад цивілізованої поведінки. М. Грушевський писав, що "мораль, як і право, не існують незмінно, а творяться і перетворюються неухванно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головне — економічного. Виникаючи з них, вони потім тверднуть, і ті верстви, що устроюються особливо під охороною того права і моралі, мають нахил перебільшувати непорушність і святість тих установ, котрі вони використовують в своїх інтересах" [1].

Поруч з поняттями моралі та права існують поняття правового і морального регулювання, зміст яких визначається конфліктами та суперечностями між нормами моралі та права. Водночас зазначені поняття мають спільні риси та такі, які можуть бути позначені як суттєві відмінності.

Визначення напрямів розвитку механізмів запобігання та протидії корупції на засадах принципово ново-

го для України упорядкування суспільних відносин, формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури та правосвідомості потребує встановити як спільні, так і відмінні риси правового та морального регулювання.

1. Спільним є те, що правове та моральне регулювання визнаються системами соціальної регуляції як форми суспільної свідомості та основні, детерміновані, умови суспільного буття. Право та мораль є різновидами соціального регулювання, соціальних норм, що здатні створювати цілісну систему нормативного регулювання, мають певні загальні риси, що детерміновані єдиною нормативною основою. Соціальні передумови корупції існують як у кожній окремій державі, так і в певних типах країн (наприклад, у країнах перехідного типу). Жодна із соціально-політичних і економічних систем не має повного імунітету проти корупції. Корупцію як явище викоренити неможливо. Підривом живильної основи корумпованості державного апарату (вплив на соціальні передумови корупції, причини та умови корупційних діянь, а також застосування адміністративних та репресивних заходів щодо конкретних корупціонерів) можна лише зменшити масштаби корупції, змінити характер корупційних проявів, обмежити вплив корупції на соціально-економічні, політичні та інші процеси в суспільстві, мінімізувати наслідки корупційних діянь. Це той максимум, якого можна досягти.

Тому ціллю та завданням правового та морального регулювання є впорядкування та вдосконалення системи суспільних відносин, розвиток та збагачення особистості, захист невід'ємних прав та свобод людини, її честі та гідності.

Перехідний період у житті суспільства був пов'язаний із розпадом старої системи моральних та духовних цінностей. Нова система цінностей ще не утвердилася. Втрата значною частиною населення моральних орієнтирів, духовних опор призвела до розгубленості й, одночасно, до поширення в суспільстві цинізму, аморальності.

Мораль як соціальний інститут, сукупність історично складених принципів, поглядів, оцінок та заснованих на них норм поведінки існує з давнини. Поширення корупції останніми роками у різних сферах життя в Україні, перетворення її на масове явище перетворило її на елемент повсякденності, звичаю, традиції. Звичкість до неї населення, особливо в деяких сферах суспільного життя, діє на окрему особистість як культурна норма. Знаючи про те, що в тій чи іншій установі всі дають хабарі, людині дуже важко психологічно перебороти в собі конформістську схильність і вчинити не так, як це роблять інші. Вона може добре розуміти на раціональному рівні, що давати хабара — це принизливе, аморальне і навіть протиправне явище, але на рівні психологічних чинників, що зумовлюють її поведінку, діє за традицією.

2. Відмінним між правовим та моральним регулюванням є те, що правові норми виникають під час формування держави, а моральні існують в будь-якому суспільстві. Норми права офіційно встановлюються та примусово гарантуються державою, тоді як норми морального впливу формуються іншими соціальними суб'єктами, забезпечуються звичаями та суспільним тиском. Розміри та зміст галузі морального регулювання зміню-

валися з часом, вони були різноманітними у різних народів та груп населення. Норми моралі склалися спонтанно, стихійно, на відміну від норм права, котрі стали результатом інституціалізованої діяльності держави [2].

Норми права створює держава. Ці норми можуть змінюватися, доповнюватися або бути скасованими. Норми права є формалізованими, тоді як у моральних норм відсутня формальна визначеність. Норми права спираються на силу державного апарату, а не на силу суспільної думки, суспільних поглядів. Члени суспільства усвідомлюють свою діяльність і можуть оцінювати діяльність інших з точки зору категорій справедливого і несправедливого, доброго та злого, гідного й негідного, в тому числі й у правовій сфері.

Встановлення спільностей і розбіжностей між правовим і моральним регулюванням дає змогу знайти нові ефективні напрямки реалізації соціального регулювання шляхом зняття конфліктів та суперечностей між нормами моралі та права щодо боротьби з корупційними проявами в Україні. Корупція стає поширеним і повсякденним явищем, до неї звикають. Найбільш грубі й примітивні види корупції, наприклад, отримання матеріальних благ державними службовцями за невиконання ними своїх прямих обов'язків, можливі в умовах "внутрішньої" корупції. Такі види правопорушень поширені в митній і податковій службах, в міліції, прикордонних військах, в держадміністраціях різних рівнів тощо. Причому ці види корупційних правопорушень часто мають характер складних групових дій, в які втягнуті посадові особи різних рівнів. Ще одним видом корупційних правопорушень є навмисне створення державними службовцями ситуації, яка підштовхує рядових громадян або посадових осіб до пропонування хабара. Одним із таких способів є часті перевірки підприємств, установ, закладів різних форм власності, що ініціюються самими державними службовцями. Перевіряють усе — санітарний стан, протипожежний стан, стан сплати податків, облік державного інвентарю тощо. Результати перевірок можуть коригуватися цими держслужбовцями залежно від "гостинності" тих, кого перевіряють.

Вважаємо, що упорядкування суспільних відносин є можливим за умов, коли самі члени суспільства вирішують питання про форми реагування на корупційну поведінку окремих громадян. При цьому вплив моралі може бути не менш дієвим, ніж правовий вплив, можливо й більш ефективним.

Характерною рисою сьогодняшнього стану справ у сфері запобігання та протидії корупції в Україні є те, що заходи, які здійснюються, не дають бажаного результату. Корупція залишається одним із найпоширеніших і найчисленніших правопорушень у нашій державі. Проте це не означає того, що боротися з нею не можна або що це заздалегідь програшна справа. І в сьогодняшніх умовах залишається багато засобів і методів боротьби з корупцією, які ще не повною мірою використовуються або використовуються некомплексно, непланомірно й непослідовно.

Стратегічним напрямом протидії корупції має бути попередження корупційних проявів. Характер профілактичних заходів зумовлюється глибиною з'ясування соці-

альних передумов корупції, причин та умов корупційних діянь. Одне із основних завдань, які постають у цьому зв'язку, — зробити корупцію справою ризикованою й не вигідною. Зокрема правовий і соціальний статус службовця, для якого завжди є спокуса використати надані йому владні або посадові повноваження в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, повинен стимулювати його до законослухняної поведінки. Не страх бути викритим ("спійматися на гарячому"), а свідоме розуміння наслідків учиненого корупційного діяння повинне лягти в основу правомірної поведінки державного службовця, освітянина, керівника. Безумовно, забезпечити такий статус державника набагато складніше, ніж посилити репресії, створити нові табу, збільшити кількість правоохоронних структур тощо. Але якщо серйозно братися за боротьбу з корупцією, розраховувати на реальні результати антикорупційної діяльності в органах державної влади, то вибору немає: лише застосування системних, комплексних профілактичних заходів може змінити обсяги й характер корупційних проявів в Україні.

Протиправні дії тягнуть за собою законодавчо визначену реакцію з боку держави — юридичну відповідальність. Покарання виражається в моральному осудженні, до порушника застосовують міри суспільного впливу. Це відповідальність не перед державою, а перед суспільством та його членами. Мораль в багатьох випадках вимагає від людини значно більше, ніж юридичний закон. Мораль заперечує будь-яким проявам антисуспільної поведінки, а право карає найбільш важкі форми прояву такої поведінки. Мораль більш вибагливо вимагає дотримання не тільки законів, але й боргу, внутрішніх спонукань, врахування думок оточуючих. Право не може примусити людину бути завжди чесною, порядною, справедливою, а мораль закликає до цього [3].

Межі дії моралі значно ширші, ніж галузь дії права.

Правові та моральні норми складають єдине нормативне поле, взаємно підтримуються при упорядкуванні суспільних відносин, при формуванні у громадян необхідної моральної та юридичної культури, правосвідомості. Ще Гегель зазначав, що: "Мораль вимагає, щоб поперед усього було дотримане право і лише після того, як воно вичерпується, вступають в дію моральні визначення" [5].

У багатьох статтях нині діючої Конституції України, Декларації прав та свобод людини, інших нормативних актах оцінки й вимоги права та моралі поєднуються. Забезпечивши відкритість діяльності владних структур, влада зможе вирішувати три надзвичайно важливих для себе і суспільства завдання:

- повернути довіру громадян до офіційної влади;
- створити несприятливі умови для корумпованості суспільства;
- забезпечити реалізацію конституційних прав громадян в інформаційній сфері (статті 32 і 34 Конституції України) [4].

Тому надзвичайно важливим є врахування психологічного аспекту механізму дії права, котрий характеризує процеси формування та функціонування потреб, інтересів та мотивації поведінки учасників суспільних відносин, які відбуваються під впливом правових приписів.

ВИСНОВКИ

Процес трансформації суспільно-економічної системи, який іде нині в усіх країнах колишнього соціалістичного табору, в тому числі й в Україні, ускладнений багатьма політичними, соціальними, економічними факторами. До того ж, на цей процес негативно впливає комплекс різних чинників, що утворювали попередню систему, який ще довго буде позначатися і виконувати гальмівну функцію в житті цих країн.

В Україні створена в цілому достатня законодавча база для ефективної протидії корупції. Вона передбачає цілий комплекс заходів, який дозволяє притягнути до того чи іншого виду відповідальності — кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної — практично будь-яку посадову особу органів державної влади, що допустила те чи інше зловживання владою чи посадовим становищем. Таким чином, твердження про те, що відсутність відчутних результатів боротьби з корупцією в нашій державі зумовлюється недосконалістю законодавства про відповідальність за корупційні діяння, не мають достатніх підстав. Проблема полягає не у відсутності належної законодавчої бази, а в тому, що в сьогоденних умовах залишається багато засобів і методів боротьби з корупцією, які ще не повною мірою використовуються або використовуються не комплексно, неплановано й непослідовно.

Необхідно створити середовище для упорядкування суспільних відносин, формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури та правосвідомості, реалізувати нові ефективні напрямки соціального регулювання шляхом зняття конфліктів та суперечностей між нормами моралі та права щодо боротьби з корупційними проявами в Україні.

Література:

1. Грушевський М. Очерки истории украинского народа. — К.: Наук. думка. — 1996. — 31 с.
2. Заброта Д.Г. Державна антикорупційна політика в Україні: теорія, правова основа, інституціалізація [Текст]: монографія / Д. Г. Заброта; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. — Сімф.: Крим навчпеддержвидав, 2013. — 367 с.
3. Прохоренко О.Я. Корупція по-українськи: монографія / О. Я. Прохоренко. — К.: НАДУ, 2005. — 166 с.
4. Конституція України // Закони України. — Т. 10. — К.: Основи, 1998. — С. 5—41.
5. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. — К.: Атака, 2001. — 304 с.

References:

1. Grushevskyy, M. (1996), Essay in History of Ukrainians, Kyiv, 31 p.
2. Zabroda, D.V. (2013), State anticorruption policy in Ukraine: theory, legislatives, institutionalization, [Monography], Dnipropetr. state univ. of home affairs, Simpheropol', p. 367.
3. Prokhorenko, O.Ya. (2005), "Corruption in Ukrainian", [Monography], Kyiv, NADU, p. 166.
4. The Constitution of Ukraine (1998), "Laws of Ukraine", vol. 10, pp. 5—41.
5. Mel'nyk, M.I. (2001), Corruption: essence, definitions, practice of combating, [Monography], Kyiv, Ataka, p. 304. *Стаття надійшла до редакції 22.12.2014 р.*